

О. М. Цільмак, начальник кафедри юридичної психології та педагогіки Одеського державного університету внутрішніх справ, кандидат психологічних наук

КОМПЕТЕНТІСНИЙ ПІДХІД ПІД ЧАС ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ ПРАВООХОРОННОГО ПРОФІЛЮ

Описано структурні компоненти особистісно-соціально-діяльнісного підходу при підготовці фахівців правоохоронного профілю; визначено мету, зміст, операційно-діяльнісну та оціночно-результативну складові педагогічного процесу.

Ключові слова: компетентність; здатність; особистісний, соціальний та діяльнісний підхід.

Освіта та наука є основою держави та її суспільно-економічних відносин. Швидкий технологічний розвиток суспільства зумовлює модернізацію освіти. Одним із напрямів модернізації сучасної української освіти є компетентісно-зоорієнтований підхід. Головна його ідея – спрямування освіти на набуття особами, які навчаються, певних типів, видів і підвидів компетентностей, що дозволять комплексному засвоєнню різних знань та способів практичної діяльності, завдяки чому людина успішно зможе реалізовувати себе в різних галузях своєї професійної діяльності, набуде соціальної самостійності, стане мобільною та кваліфікованою, буде вільно орієнтуватися в навколишньому середовищі та успішно виконувати складні технологічні завдання.

Міністерство внутрішніх справ України серйозно висуває питання підготовки відомчими вищими навчальними закладами (ВНЗ) компетентних фахівців для органів та підрозділів МВС України. Некомпетентність деяких працівників ОВС розглядається МВС як непрофесіоналізм, що виявляється у збільшенні показників нерозкритих злочинів; порушенні персоналом ОВС дисципліни та законності; зловживанні ними владою, випадках неправомірності їхніх дій; небажаному розвитку особистості (професійній деформації); девіантній та адиктивній поведінці працівників міліції тощо. Як наслідок усього цього – виникнення негативного іміджу міліції, зниження популярності та авторитету міліцейських професій.

Упровадження компетентнісного підходу у ВНЗ системи МВС України посприє розвитку професіоналізму в ОВС та зростанню високопрофесійної попереджувальної правоохоронної діяльності, яка зменшить криміногенну ситуацію у країні.

Компетентнісний підхід визнаний базовою ідеєю реформування освіти у країнах Європейського союзу і розглядається як стрижнева конструктивна ідея неперервної освіти впродовж життя [1, с. 10]. Він має інноваційний характер у вищій освіті і протистоїть системі, яка панувала в радянській педагогіці – “знання – вміння – навички” (ЗУН) та сприяє підсиленню практичної орієнтації освіти, виходячи за межі “ЗУНівської” освіти.

Проблемні питання компетентнісного підходу в освіті розглядали у своїх наукових працях такі вчені, як: Л. І. Анциферова, І. І. Бабин, Г. О. Бал, С. Я. Батишев, В. І. Байденко, Н. М. Бібік, Б. Блум, С. Г. Вершловський, І. Г. Галяміна, Ж. Делор, О. А. Дубасенюк, І. А. Зимня, І. А. Зязюн, П. Згага, Є. А. Клімов, В. А. Козирев, Н. В. Кузьміна, Я. І. Кузьмінов, Л. Л. Любімов, М. В. Ларіонова, В. А. Кушнір, В. В. Тихомиров, Т. П. Петухова, Л. П. Пуховська, Н. Ф. Радіонова, О. О. Реан, В. А. Сухомлин, В. Хутмакер, А. В. Хуторський, І. П. Ящук та ін.

Також досить багато вчених, а саме: В. В. Баркасі, О. М. Білик, Н. Ф. Босак, Н. М. Веніг, І. А. Воробйова, Л. П. Голованчук, Ю. В. Головач, Н. Б. Завініченко, Л. Г. Карпова, С. В. Козак, О. О. Коломінова, О. Б. Мамчич, О. І. Мармаза, Г. М. Марченко, А. Д. Онкович, О. А. Палій, О. П. Петрашук, О. І. Селіванова, С. І. Селіверстов, В. М. Топалова, Л. І. Шевчук, І. П. Ящук та ін., присвятили свої дисертаційні дослідження проблемі компетентності.

Вченими досліджувалися питання компетентнісно-зорієнтованої середньої та вищої освіти, особистісно-орієнтований та особистісно-діяльнісний підходи до навчання тощо, однак не розглядалися питання особистісно-соціально-діяльнісного компетентнісного підходу під час підготовки ВНЗ системи МВС України фахівців правоохоронного профілю.

Компетентнісний підхід тісно пов'язаний з особистісним та особистісно-діяльнісним підходами до навчання, котрі дозволяють розглядати формування компетентності як процес діалогічної взаємодії, розгортання механізмів особистісного становлення і професійного самовизначення (Л. І. Божовіч, Е. В. Бон-

даревська, І. І. Зарецька, М. С. Савіна, І. С. Якиманська та ін.), як прояв суб'єктності студента (А. А. Бодальов, А. А. Вербицький, В. А. Петровський та ін.), як формування особистісних і професійно важливих якостей фахівців (Г. В. Безюльова, Г. М. Шеламова та ін.).

Сучасні вимоги до реалізації особистісного підходу визначалися в дослідженнях таких відомих психологів, як: К. О. Альбуханової-Славської, О. Г. Асмолова, В. В. Давидова, В. О. Моляко, Л. М. Проколієнко, В. В. Століна, І. С. Якиманської та ін. У 70–90-х рр. питання необхідності використання особистісного підходу в психології та педагогіці неодноразово досліджувались у працях І. Д. Беха, І. С. Кона, А. В. Петровського, В. О. Сухомлинського, Б. О. Федоришина та ін.

У зв'язку зі складністю розробки особистісного підходу дослідники вважають за доцільне здійснювати особистісний вплив шляхом переходу до нього від інших, більш розроблених підходів. Тому пропонують такі його форми, як: “індивідуально-особистісний підхід” (О. Я. Савченко), “системний особистісно-діяльнісний підхід” (Л. М. Деркач), “принцип діяльнісно-особистісного підходу” (В. І. Андрєєв), “особистісно-діяльнісний підхід” (Л. С. Виготський, І. О. Зимня, П. Я. Гальперін, В. В. Давидов, О. М. Леонт'єв, С. Л. Рубінштейн, Н. Ф. Талізїна та ін.), “особистісно-соціально-діяльнісний підхід” (О. В. Барбанщикова і М. Ф. Феденко) та ін.

Погоджуємося з думкою вчених О. В. Барбанщикова і М. Ф. Феденка та вважаємо, що компетентісно-зорієнтована вища освіта має ґрунтуватися на особистісно-соціально-діяльнісному компетентісному підході. Професія працівника міліції належить до системної категорії “людина–людина”, тому підготовку ВНЗ системи МВС України фахівців правоохоронного профілю слід спрямовувати на особистісно-соціально-діяльнісний підхід. Вважаємо, що ці три компоненти (особистісний, соціальний, діяльнісний) компетентісного підходу взаємозалежні, взаємопов'язані та детермінують розвиток один одного.

Особистісний компонент особистісно-соціально-діяльнісного компетентісного підходу передбачає, що в центрі навчання перебуває курсант (студент, слухач) як особистість (його спрямованість, мотиви (потреби, установки, бажання, потяги), інтереси, цілі, схильності, рівень інтелектуального розвитку,

індивідуально-психологічні властивості, професійно значущі якості тощо).

Особистісний компетентнісний підхід має орієнтувати особу, яка навчається, відповідно до її інтересів, рівня розвитку знань й умінь, індивідуально-психологічних властивостей та спрямовувати навчально-виховний процес на розвиток та саморозвиток особистості. Саморозвиток та самореалізація сприяють розвитку знань, умінь, навичок та формуванню особистісної здатності до певного роду діяльності, тобто формують компетентного конкурентоспроможного фахівця.

Особистісний підхід вимагає визнання унікальності особистості, її інтелектуальної і моральної свободи, автономності, сталості, самостійності, відповідальності тощо. Відповідно мета кожного навчально-виховного заходу під час реалізації особистісного підходу формується з позиції кожного конкретного курсанта (студента, слухача) та всього взводу (групи), курсу.

Особистісний компонент передбачає розвиток та формування у курсантів (студентів, слухачів) таких видів компетентностей, як: аутопсихологічної (інтрапсихічної, інтраперцептивної), здоров'язберігаючої, загальнокультурної тощо. Курсант (слухач, студент) має бути здатним до адекватної самооцінки та самоусвідомлення себе через образ "Я", а також до самовідношення себе з іншими та результатами своєї діяльності.

Вважаємо, що особистість має добре розуміти себе, свої особливості характеру, "слабкі" та "сильні" сторони характеру й темпераменту, має сприймати себе такою, якою вона є, а у разі потреби корегувати свої слабкі місця. Тому дуже важливим є розвиток підвидів (інтрапсихічної, інтраперцептивної) аутопсихологічної компетентності, які б спрямовували особистісний процес самопізнання, самоудосконалення, саморозвитку тощо.

Працівник міліції має дотримуватися засад здорового способу життя та правил безпечної поведінки в усіх сферах життєдіяльності, певних правил культурної поведінки, що детермінується культурною спрямованістю особистості (її світоглядними уявленнями, ціннісними орієнтаціями, рівнем освіченості тощо), що, у свою чергу, спонукає розвиток здоров'язберігаючої та загальнокультурної компетентності.

Діяльнісний компонент особистісно-соціально-діяльнісного компетентнісного підходу ґрунтується на визнанні діяльності –

основою, засобом і вирішальною умовою розвитку особистості. Він вимагає спеціальних зусиль, спрямованих на добір і організацію діяльності курсанта (слухача, студента), на активізацію і переведення його в позицію суб'єкта пізнання, праці та спілкування, що, передусім, передбачає вироблення вмінь обирати мету, планувати діяльність, організовувати, виконувати, регулювати, контролювати її, аналізувати й оцінювати її результати.

Діяльнісний компетентнісний підхід вимагає розвитку у курсантів (студентів, слухачів) певних правових практичних знань, вмінь та навичок, набуття практичного досвіду, що необхідні для майбутньої правоохоронної діяльності. Тобто, закінчивши ВНЗ системи МВС України, особа має бути здатною відразу (без певних труднощів) приступити до кваліфікованого виконання й вирішення правоохоронних завдань і функцій.

Діяльнісний компонент передбачає розвиток та формування у курсантів (студентів, слухачів) таких видів компетентностей, як навчальної, трудової, ігрової, наукової та професійної (інформаційно-технологічної тактично-стратегічної, екстремальної (медичної, тактико-спеціальної, вогневої, психофізичної), методичної, засвідчувальної, екологічної, економічної, творчої, правової тощо). Тобто курсант (студент, слухач) має бути здатним на основі набутих знань, вмінь та навичок:

дотримуватися вимог нормативно-правової бази України та вільно орієнтуватися в ній, позитивно ставитися до своїх обов'язків, правомірно здійснювати правоохоронну діяльність, визнавати рівність усіх людей, поважати їх свободу тощо;

раціонально застосовувати та використовувати інформаційні новітні інноваційні технології як у професійній діяльності, так й у життєдіяльності тощо;

враховувати зовнішні та внутрішні фактори, що впливають на правоохоронну діяльність, планувати, розробляти, прогнозувати, координувати, керувати, вдосконалювати та структурно і високоефективно її будувати тощо;

до системного мислення, правильного сприйняття й інтерпретації будь-якої інформації, структурування проблем, відділяти головне від другорядного тощо;

раціонально застосовувати та використовувати екологічні знання та досвід у професійних і життєвих ситуаціях, керуючись пріоритетністю екологічних цінностей та непрагматичною мо-

тивацією взаємодії з довікляям на підставі усвідомлення особистої причетності до екологічних проблем і відповідальності за екологічні наслідки власної професійної та побутової діяльності тощо;

раціонально застосовувати та використовувати матеріальні, фінансові, людські та власні ресурси, виконувати різні завдання нетрадиційним шляхом тощо;

ефективно та професійно діяти у складних, конфліктних, екстремальних умовах правоохоронної діяльності; розробляти ефективні шляхи виходу з екстремальних ситуацій; уміти аналізувати ситуацію, планувати та обирати ефективні засоби виходу зі складних ситуацій; прогнозувати розвиток ситуації, дії злочинців, рух натовпу, попереджати небезпечні кримінальні прояви, проектувати розвиток подій; організовувати рятувні роботи та діяльність колективу щодо виходу з складної екстремальної ситуації; аналізувати перебіг екстремальної ситуації, надавати першу долікарську допомогу, раціонально організовувати технологічний процес, використовувати технологічні засоби тощо.

Соціальний компонент особистісно-соціально-діяльнісного компетентнісного підходу ґрунтується на особистісній та професійній взаємодії працівника ОВС з соціальним середовищем. Під час здійснення правоохоронної діяльності працівник міліції постійно контактує з різними верствами населення, захищає їх права, здійснює розвідувальне опитування, проводить профілактичні бесіди тощо. Тобто працівник ОВС впливає на соціум як особистість, як і представник влади.

Тому слід спрямовувати навчально-виховний процес на формування та розвиток ефективної правомірної соціальної взаємодії особи, яка навчається, з соціумом. Соціальний компонент передбачає розвиток та формування у курсантів (студентів, слухачів) таких видів компетентностей, як: комунікативної (мовленнєвої, мовної та соціокультурної), політичної, рольової, психологічної (екстеропсихічної, екстероцептивної) тощо.

Курсант (студент, слухач) має бути здатним на основі набутих знань, умінь та навичок:

усвідомлювати державну політику, співвідносити свої інтереси з інтересами суспільства; вдосконалювати та розвивати суспільство, брати на себе громадянську відповідальність тощо;

розв'язувати життєві проблеми, пов'язані з рольовою поведінкою або її засобами, перевтілюватися та грати різні соціальні ролі тощо;

ефективно здійснювати особистісну, соціальну й професійну взаємодію, виконувати завдання різноманітної психологічної складності, прогнозувати розвиток психологічно-напруженої ситуації та подій, поведінку злочинців, попереджати суспільнонебезпечні кримінальні прояви;

визначати властивості характеру, темпераменту та емоційний стан різних категорій осіб, здійснювати діагностику неправди та приховуваних обставин, складати психологічний портрет людини чи малої групи людей за характером злочину;

діагностувати систему ціннісних орієнтирів групи та виробляти індивідуальну траєкторію духовно-етичної поведінки; знаходити, адекватно оцінювати та пояснювати причини і мотиви поведінки інших людей;

підбирати та обирати ефективні методи й прийоми цілеспрямованого психологічного впливу на об'єкти правоохоронної діяльності;

знаходити ефективні шляхи виходу з різних складних та конфліктних ситуацій; правомірні засоби регуляції негативних емоційних проявів об'єктів правоохоронної діяльності; прийоми взаємодії; здійснювати індивідуальний підхід до людей;

обирати ефективні, адекватні, правомірні форми та засоби поведінки; враховувати і створювати психологічні умови для ефективного виконання поставленого юридичного завдання тощо;

професійно оперувати основними психологічними засобами та справляти вплив на осіб або соціальні групи з допомогою психологічної техніки (мовних та немовних засобів спілкування, рольової поведінки, налагоджування стосунків, встановлення психологічного контакту зі співрозмовником, протистояння маніпулюванню) тощо;

проводити переговорну діяльність, аргументовано переконувати, долати бар'єри під час спілкування тощо;

раціонально організовувати технологічний процес у особистісній, соціальній та професійній взаємодії, знаходити та використовувати ефективні технологічні особистісні й соціальні засоби, ефективно організовувати соціальну взаємодію тощо;

здійснювати дослідницьку діяльність у напрямках – правоохоронної діяльності (розкриття злочину, знаходження злочин-

ців, попередження кримінальних наслідків, визначення психологічних особливостей злочинця та злочину) та соціальної взаємодії (знаходити “ключики” до осіб, методи впливу на осіб та ін.) тощо;

сприймати, розуміти та приймати інших людей, форми їх поведінки, їх внутрішній світ, аналізувати, узагальнювати та розуміти перебіг подій, психологічні особливості поведінки різних категорій осіб; сприймати людей такими як вони є; розуміти іншого шляхом емоційного співпереживання та адекватного сприйняття різних емоційних реакцій людини, ставити себе на місце іншого; відчувати іншу людину тощо;

до адекватного сприйняття і критичного неупередженого аналізу поведінки об’єктів правоохоронної діяльності, орієнтуватися у соціальних ситуаціях, проводити морально-правову оцінку подій і впливів соціальної дійсності тощо.

Таким чином, особистісно-соціально-діяльнісний підхід під час підготовки фахівців до професійної діяльності передбачає взаємну обумовленість становлення особистості, соціуму та діяльності у навчально-виховному процесі через його особистісний, соціальний і діяльнісний аспекти.

Особистісно-соціально-діяльнісний компетентнісний підхід зводиться до взаємозалежних понять “здатність” та “спроможність”. Здатність – це індивідуально-психологічна властивість особистості, яка визначає її діяльнісну спрямованість та в основі якої лежать задатки. Наявність певних професійних здатностей у особистості є умовою здійснення нею тієї чи іншої діяльності та набуття знань, вмінь і навичок. Однак здатності не зводяться до знань, що є в індивіда, вмінь, навичок, вони виявляються у швидкості, глибині й міцності опанування засобами та прийомами діяльності й є внутрішніми психічними регуляторами, що зумовлюють можливість їх придбання.

Звісно, що особистісно-соціально-діяльнісний підхід у навчальних закладах освіти системи МВС України має свої певні компоненти педагогічної діяльності (мету, зміст, операційно-діяльнісну структуру, оцінку результатів). На нашу думку, метою компетентісно-зорієнтованої освіти в навчальних закладах системи МВС України є підготовка фахівців, які після закінчення вузу будуть конкурентоспроможними, здатними ефективно, продуктивно й кваліфіковано виконувати професійні, соціальні

й життєдіяльнісні функції на основі нагромадженого ними знань, умінь, навичок та нагромадженого практичного досвіду.

Вважаємо, що до змісту (чому та що треба вчити?) компетентнісно-зорієнтованого педагогічного процесу належать типи ключових компетентностей (особистісна, діяльнісна, соціальна), їх види та підвиди, які потрібно розвивати, формувати та вдосконалювати. Тому дуже важливо чітко визначити, відповідно до переліку ключових компетентностей, їх видів і підвидів, які навчальні дисципліни треба вивчати, які необхідно надавати знання, розвивати вміння та формувати навички.

Операційно-діяльнісна процедура (як саме треба навчати?) компетентнісно-зорієнтованого педагогічного процесу – це дидактика навчання (конкретні форми, методи та прийоми розвитку та формування певних типів, видів та підвидів компетентностей). Звісно, що перехід до особистісно-соціально-діяльнісного компетентнісного підходу в освіті вимагає суттєвих якісних змін й у методиці навчання. Він можливий за умови створення загальноприйнятої методики формування ключових компетентностей їх видів і підвидів та визначення адекватних засобів їхньої реалізації.

Оцінка результату (рівень сформованості компетентностей) компетентнісно-зорієнтованої освіти має відображати не рівень набутих особою знань, а кваліфікаційний рівень сформованості ключових (діяльнісної, соціальної та особистісної) компетентностей, їхніх видів і підвидів, а також рівень особистісної здатності до виконання певних професійних функцій.

На нашу думку, під час навчання особистість має пройти три рівні розвитку компетентностей – початковий (1–2 курс), середній (3–4 курс) та достатній (після закінчення ВНЗ). Початковий рівень вказує на свідому компетентність (коли особа знає, що входить у структуру і зміст правоохоронної діяльності та починає практикувати під час проходження стажування). Середній рівень вказує на поступовий перехід свідомої компетентності у несвідому, свідому та несвідому компетентність, припустімо, перебувають на одному рівні. Достатній рівень розвитку компетентностей вказує на перевагу несвідомої (коли практичні навички повністю інтегровано, вбудовано у поведінку особи й їй не потрібно задумуватися над тим, що вона робить) компетентності над свідомою.

Таким чином, звернення до особистісно-соціально-діяльнісного підходу зумовлено тим, що вирішальною основою, засобом і умовою розвитку особистості є діяльність та соціум. Діяльність працівника правоохоронних органів є процесом, в якому здійснюються переходи між полюсами – “суб’єкт–суб’єкт”, “суб’єкт–група”, “суб’єкт–колектив”, “суб’єкт–об’єкт”, “суб’єкт–діяльність”; тобто відбувається перехід об’єкта в його суб’єктивну форму. Разом із тим у правоохоронній діяльності здійснюється також перехід до об’єктивних (розкриття злочинів, дотримання законності, правопорядок, ствердження верховенства права, зміцнення позитивного іміджу міліції тощо) та суб’єктивних (високий рівень професіоналізму, акмекомпетентність, висококваліфікованість, конкурентоспроможність тощо) результатів.

Перехід до особистісно-соціально-діяльнісного компетентнісного підходу у навчальних закладах системи МВС України означає переорієнтацію з процесу – на її результат у діяльнісному вимірі, тобто зміщення акценту з накопичування нормативно визначених знань, умінь і навичок на формування й розвиток у тих, хто навчається здатності практично діяти, застосовувати досвід та алгоритм успішних дій у конкретних життєвих та професійних ситуаціях. Це все дозволить готувати фахівців для правоохоронних органів та підрозділів МВС України конкурентоспроможних, які зможуть відповідати реальним запитам швидко змінюваного ринку й мати сформований потенціал для швидкої безболісної адаптації як у майбутній професії, так і в соціальній структурі. Перспективність особистісно-соціально-діяльнісного компетентнісного підходу полягає в тому, що він передбачає високу готовність і здатність випускника вищого навчального закладу до успішної діяльності у різних соціальних і професійних сферах життєдіяльності, а також до самоудосконалення та саморозвитку.

Список використаних джерел

1. Єрмаков І. Г. Феномен компетентнісноспрямованої освіти / І. Г. Єрмаков // Крок за кроком до життєвої компетентності та успіху. – К.: Лат і К., 2003. – С. 6–8.

2. Болотов В. А. Компетентностная модель: от идеи к образовательной программе / В. А. Болотов, В. В. Сериков // Педагогика. – 2003. – № 10. – С. 8–14.

3. Общая психология : [словарь] / Психологический лексикон. Энциклопедический словарь : в 6 т. / ред.-сост. Л. А. Карпенко ; под общ. ред. А. В. Петровского. – М. : ПЕР СЭ, 2005. – 251 с.